

Vasile Pavel

DESTIN BUCOVINEAN EXPRIMAT ÎN VIU GRAI ROMÂNESC

În viața acad. Nicolae Corlăteanu, omagiat acum în cadrul Simpozionului Internațional, Bucovina a ocupat un loc aparte. Între anii 1934 și 1940 a urmat cursurile universitare la Facultatea de Litere și Filosofie și la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți.

A colectat folclor și material dialectal prin părțile Voronețului și Mănăstirii Humorului, pe când licențiatul Universității cernăuțene își făcea „serviciul social” conform programului Institutului Social, condus de profesorul Dimitrie Gusti [4, p. 105].

Peste ani acad. Nicolae Corlăteanu avea să ne mărturisească: „Expedițiile folclorice și dialectologice mi-au deschis ochii asupra comorii de nestemate a graiului popular” (*Literatura și arta*, din 11 octombrie 1979).

Cartea lui N. Corlăteanu *Nandrișii. Povestea unui neam bucovinean* (Chișinău, 1998) este o valoroasă contribuție la cunoașterea familiei Nandrișilor din satul Mahala de lângă Cernăuți. Compartimentul despre profesorul său Grigore Nandriș, stabilit din 1940 în Anglia, se pare că este cel mai cuprinzător studiu despre acest lingvist român cu autoritate internațională [vezi: 3, p. 21-55]. Deosebit de pronunțat se profilează și chipul Aniței Nandriș-Cudla, sora lui Grigore Nandriș, autoarea și eroina cărții *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean* (București, 1991), pe marginea căreia vom vorbi în rândurile de mai jos.

Intrând în subiectul comunicării, remarcăm din capul locului că autoarea acestei cărți de suferințe descrie calvarul siberian în limba ei neoașă din satul Mahala.

Părinții Aniței Nandriș: tatăl – Dumitru Nandriș (1864-1940) – și mama Maria, născută Lazăr (1866-1945), erau țărani înstăriți, care au avut șapte copii, din rândul cărora s-au ridicat și medici, și agronomi, și profesori universitari, cunoscuți în multe țări civilizate. Am sentimentul că Nandrișii, relatează acad. N. Corlăteanu, ne transmit, de peste timpuri, un tulburător mesaj de înaltă demnitate și probitate morală, de adâncă iubire de țară și de neam. Se confirmă adevărul că cele peste două secole de asuprire străină (1775-1918) nu au reușit să distrugă sufletul românesc (bucovinean), „retras în ultima lui cetate, care este satul” [3, p. 91].

„Prin câte poate trece o ființă ominească fără să-și dea siama...” Astfel își începe mărturisirile Anița Nandriș-Cudla. Și în continuare: „Eu m-am născut în anu 1904, în satul Mahala, județul Cernăuți. Am fost șapte frați, șase băieți și eu, o fată. Părinții au fost țărani, adică gospodari... Copiii, dacă au crescut, au mers la școli mai departe” [6, p. 11].

Anița însă a învățat puțină carte. Avea doar trei clase primare, dar a fost înzestrată cu un har ales al povestirii, la care se adaugă înțelepciunea și capacitatea de a judeca cu luciditate. În iunie 1941 a fost deportată de regimul sovietic, împreună cu cei trei copii ai ei, în Siberia, dincolo de Cercul Polar, în împărăția gerului. În Arhipelagul Gulag a luptat pentru supraviețuire 20 de ani, ocrotindu-și copiii cu prețul vieții.

Revenită la baștină, Anița Nandriș-Cudla nu și-a regăsit liniștea, decât după ce a depus mărturie scrisă asupra crimelor regimului totalitar comunist, lăsându-ne o carte cu „amintiri

din casa morții” siberiene, o carte a revoltei, a demnității și purității morale, care inițial a apărut la Editura „Humanitas” din București. În scurt timp, cartea a făcut înconjurul lumii nu numai prin editarea ei în limba română, mai exact, în cel mai sincer și convingător grai românesc, în viul grai popular din nordul Bucovinei, ci și prin traducerea în 1998 în limba engleză [vezi: Anița Nandriș-Cudla. *Twenty Jears în Siberia*. Traducere în limba engleză de Mabel Nandriș. Postfață de Gheorghe Nandriș. București, 1998]. Cartea a fost apreciată cu Premiul „Lucian Blaga” al Academiei Române.

Manuscrisul a fost trecut printre grăniceri în România, în anul 1982, de doctorul Gheorghe Nandriș din Sibiu, nepotul de frate al Aniței Nandriș, autorul scrisorii adresate, în luna mai 1991, redactorului Liceanu de la Editura „Humanitas” [vezi: 6, p. 7-8]. În nota asupra ediției editorului Liceanu menționează că textul reproduș în cartea *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean* era un caiet gros de 360 de pagini umplut gospodărește cu un scris neașteptat de frumos. Manuscrisul nu avea aproape deloc ștersăturii, majuscule, semne de punctuație. Dar textul își dezvăluia „un ritm integral de o siguranță uimitoare.” Întreaga punctuație adoptată s-a impus parcă de la sine. Au fost păstrate „particularitățile de grai”. Numai în puține cazuri s-a recurs la revizuirii de exprimare. Manuscrisul a fost transcris și publicat, afirmă domnul Liceanu, cu modificări minime, nesemnificative, urmărind „să păstrăm vie această mărturie de inteligență și har și, totodată, o limbă românească din ținutul Bucovinei” [*Ibidem*, p. 181].

Povestirea Aniței Nandriș-Cudla a atras atenția unui public larg de cititori prin tematica general-umană. Dusă la capătul lumii, în împărăția frigului, într-un loc mai dur decât un lagăr de exterminare, brutala inșiștiție n-a înrăit sufletul autoarei mărturisirilor și nici nu i-a zdruncinat cumpătul. „Datorită profesiunii pe care o am, – susține acad. Eugen Simion, – citesc multe cărți de acest fel. Dar, bine, n-am găsit multe care să se poată compara cu mărturisirea Aniței Nandriș-Cudla, familie simplă, amărâtă și creștină. M-a surprins faptul că, trecând prin infern (realmente infern), ea rămâne bună și, moralmente, frumoasă. Creștină, omenoasă, luând totul ca o încercare grea a soartei, din care trebuie, cu orice preț, să iasă. Și iese, reușește, cu o voință extraordinară și cu o bunătate care ne rușinează pe noi, spiritele septice” [7, p. 8].

Acad. Eugen Simion nu se oprește aici, adăugând imediat: „Și, apoi, limba ei «necultivată», frumusețea ei simplă și grația ei naturală” (subl. – V. P.) [*Ibidem*, p. 7]. În același context, Eugen Simion menționează că dacă este adevărat ce spune Nietzsche și dacă este adevărat ce-au dovedit că este adevărat Mircea Vulcănescu și Constantin Noica, și anume: că se poate deduce o filosofie a ființei (o gramatică, deci, a spiritului) dintr-o gramatică a limbii, atunci din graiul românesc ce se vorbește la est de Prut, cu moliciunile, sfătoșeniile și ritmurile lui, s-ar putea scoate „o filosofie specifică a ființei românești din această parte a lumii” [*Ibidem*, p. 7].

Frumusețea simplă și grația naturală sunt caracterizări esențiale ale limbii Aniței Nandriș-Cudla, care își află suportul principal în graiul ei de acasă, în vorbirea orală, cu culoarea ei locală. În cartea sa distingem o serie de elemente dialectale specifice mai ales unor graiuri moldovenești din zona de nord a Moldovei istorice, respectiv din nordul Bucovinei. Dar asemenea elemente neliterare, deloc numeroase, din graiul Aniței Nandriș-Cudla nicidecum nu împiedică comunicarea. Este graiul autoarei pe care simți, fiind din partea locului, că ai putea să-l vorbești.

În continuare ne vom referi la câteva particularități dialectale excerptate din paginile povestirii.

(1) Reprezentarea în scris a vocalei *o* prin diftongul *oa*:

– „A *doaua* zi nunta s-a gătit, oaspeții s-au împrăștiați” [6, p. 28].
 – „[...] niște *oauă* prăjite, că asta e cea mai repede mâncare la sat” [6, p. 39]. Alte cuvinte: *noauă, ploauă*.

(2) Reprezentarea în scris a vocalei mediale neaccentuate *ă* prin *a*:

– „Și-au crescut de acuma vreo patru cîni, și-au făcut o *saniuță*. Iarna îi înhămau [...]. Primăvara îi tundeam și eram fericită că aviam acum din ce le face *manuși* și culțuni pentru iarnă” [6, p. 121].

– „A venit Floria, fratele, la noi și îl întriabă pe *barbatul* meu: știi despre chestea asta că vin moscalii?” [6, p. 41]. Alte exemple: *baiet, carabuși, ciolanașe, faină, padurice, papușoi, pascatoare, pareți, badiță, nanaș*.

(3) Forme de mai mult ca perfectul perifrastic:

– „[...] cei patru frați au plecat să termine de învățat, căci nici unu nu *a fost ispăvit* până a merge la război” [6, p. 23-24].

– „[...] eram tânără, abia *am fost împlinit* 17 ani, așa că la vârsta asta încă e mintea zburătoare” [6, p. 28].

– „Carnea s-a topit pe noi [...]. *Am fost rămas* numai schiletul, cum vedeam odată prin cărți” [6, p. 79].

Alte sintagme: *au fost venit, m-am fost deprins*.

(4) Regionalisme lexicale:

– „[...] îmblam tot timpul unsă de funingine, ca țiganul la *malancă* (= grup din teatrul popular)” [6, p. 97].

– „Până în sat nu pria ajungiau plumbii din pușcă și din mitralieră, numai din *canoane* (= tunuri) [6, p. 13].

– „La urmă, venia timpul că eșia armata din *decuncuri*, cum se zicea atunci, adică din tranșeie [6, p. 13].

– Avia pat în *ganuc* (= pridvor) înaintea casei” [6, p. 39].

– Ziua era *tehu*, liniște, nimic, dar în timpul nopții, pe la orele 12 sau 1, venia mașina niagră la poartă” [6, p. 48]. Alte unități lexicale dialectale: *studolă* „șură”, *cilighie* „arătoasă”, *legătură* „logodnă”, *barabulă* „cartof”, *bliască* „tablă”, *gobaie* „pasăre de curte”, *radă*, în expresia *a da radă* „a se îngriji singur”, *morișcă* „vânturătoare”, *ohotă* „pofță, plăcere”, *ciretel, ciritel* (de obicei la pl.) „desiș de copaci mici”.

Neîndoielnic, particularitățile locale (neliterare), fie ele fonetice, morfologice sau lexicale, nu lipsesc din povestirea Aniței Nandriș-Cudla. Dar în scrisoarea ei atestăm elemente dialectale ce caracterizează graiurile moldovenești în general, iar altele și celelalte subdiviziuni teritoriale din grupul de graiuri românești de tip nordic. Semnalăm doar câteva dintre aceste particularități.

(1) Palatalizarea labialelor:

– „Pe urmă au dovedit-o mai tare durerile și *a chicat* la pat, nu mai putia să umble” [6, p. 23].

– „*Suschinul* și durerea ei au fost foarte grele” [6, p. 36].

(2) Reprezentarea în scris a vocalei *i* prin *î* în verbul *a intra*:

„[...] *au intrat* vro patru bărbați străini îmbrăcați în negru și cu dâșii un om de sat” [6, p. 56].

(3) Conservarea lui *î* etimologic:

– „De le trebuia pășiune pentru cai, *pâne* sau o vită [...], erai sâlit să le vinzi” [6, p. 5].

(4) Omiterea articolului hotărât masculin *-l*:

– „Așa că, erau cam 7-8 kilometri *frontu de satu nostru*” [3, p. 13]. „[...] gândiam, aice e *sfârșitu nostru*” [6, p. 79].

(5) Forma veche a verbului *cură* „curge”:

– „[...] am acoperit-o cu paie, cu stof ce crește așa pe la mlăștini, pe bălți, numai *să nu cure* întrânsa” [6, p. 30].

– „*Nu mai curiau* petecele de pe ei” [6, p. 102-103].

Sensul „curge” al dubletului latin *a cure – a cura* cunoaște o largă răspândire în textele vechi de la Coresi până la Cantemir, dar și în unele graiuri românești actuale. Formând mult timp o arie laterală, separată de trunchiul comun al dacoromânei, graiurile moldovenești dintre Carpați și Nistru reprezintă „un exemplu de vitalitate” în care verbul *cură* „curge” a rămas nealterat în fața inovației morfologice *curge* [8, p. 41-52]. O importantă contribuție la cunoașterea ariei actuale de răspândire a lui *cură* „curge” în graiurile românești din Basarabia, nordul Bucovinei și de dincolo de Nistru, în Transnistria și în enclavele din sud-estul Ucrainei o aduce *Atlasul lingvistic moldovenesc* [1, h. 359].

Inconsecvențiile sunt numeroase: *piele/chele*, *a pica/a chica*, *băiet/baiet*, *se dă (jos) / să dă (jos)*, *o mers / a mers / sau (ea) au mers*, *vom face / om face*, *anu / anul* etc., etc. Prevalează însă formele literare. Reținem că multe din elementele dialectale, ce caracterizează și graiurile moldovenești din zona de nord, în povestirea Aniței Nandriș-Cudla n-au fost semnalate.

În ciuda faptului că autoarea a învățat puțină carte, e de-a dreptul miraculoasă capacitatea sa de a folosi limba, dovedind un simț deosebit de „a adapta limba situației prezentate” [5, p. 42-43]. Fiind deportată în necunoscutul siberian, Anița va cunoaște realități cu totul diferite, pentru care nu are cuvinte din graiul ei bucovinean. Vorbirea ei este influențată întrucâtva de mediul social. În limbajul autoarei își fac loc un grup de rusisme, unele fiind tălmăcite de ea însăși. De exemplu:

– „A venit brigadirul și m-a trimis la «*labaz*», așa-i zicea acolo, adică unde se lucra peștele după descărcarea din «*râbnițe*», «*Râbnițele*» erau niște bărci mari, în care încăpiau câte zece tone și mai multe” [6, p. 86].

– „Ni-a spus nouă lumea ceia care era adusă cu vro șapte ani înaintea noastră: mergeți pe tundră și strângeți «*iagăde*», și mâncați cât mai multe «*iagăde*», [...] «*Iagădele*», erau niște fructe sălbatice, de mai multe feluri, care creștiau pe tundră, dar nu pe tăt locu, trebuia să le cauți” [6, p. 102].

– „Aceia erau trei «*neniți*», mai le ziceau «*tuzemți*», (= indigeni). Se hrăneau cu mâncăruri mai mult crude, carne crudă, pește crud. Trăiau în «*ciumuri*» (= *igluri*), așa le zicea, niște corturi, care le făceau iarna din piei de «*oleni*» (= reni), iar de vară, din coaje de misteacăn” [6, p. 104]. De asemenea : «*paroși*», așa le zicea acolo, la *sever* (= nord), adică niște pânze mari care erau așezate pe un stâlp înalt la care îi zicea «*maștă*» [6, p. 90]. „*Crupatchile* (*curopatchi* = potârnic) acelea erau niște păsări oliacă mai mărișoare, cum sânt hulubii” [6, p. 80]; „*moh* mușchi”, *buran* „viscol, furtună (de zăpadă)”, *gluhari* „cocoș-de-munte”, *brusnică* „merișor”, *matros* „marinar” ș. a.

Anița, autoarea și eroina cărții, această extraordinară mamă, renunță la propria hrană în favoarea copiilor, străbate zeci de kilometri prin tundră în căutarea unor fructe, învață să conducă sania cu câinii. Intră de două ori în comă. După ultima ieșire din comă, este pusă să facă slujbă de noapte la minus 40 de grade. Nu se poate duce și este condamnată la închisoare. E dată pe mâna unui eschimos, care trebuia să o transporte cu sania, printre ghețuri, spre locul osândeii. Urmează o călătorie în care i-a înghețat sufletul de groază, cu o înnoptare într-un iglu de eschimoși, drum pe care îl descrie cu fraze scurte, fără

înzorzonări, menționează Gh. Nandriș, „cu imagini atât de sugestive, încât ar putea figura în orice antologie literară” [6, p. 7].

Scrierea Aniței Nandriș-Cudla denotă gradul înalt de unitate a graiurilor românești și a limbii române în general. Mărturisirile ei memorialistice sunt scrise în pitorescul grai bucovinean, mai exact, în frumosul grai moldovenesc din Bucovina, cu simplitatea și grația lui naturală, pe care bucovinenii, sătenii din Mahala l-au ocrotit din tată în fiu, până astăzi.

Discursul literar cult fructifică, după cum bine se știe, aspecte ale limbii vorbite, ale graiurilor. Semnificativă pentru aceste raporturi și pentru întregul context al discuției este comparația, devenită clasică, a cunoscutului lingvist francez Ioseph Vendryès: „Limba scrisă (= limba literară) este stratul de gheață de deasupra râului. Apa care continuă să curgă pe sub gheața care o ține închisă este limba populară și naturală (= graiurile). Frigul care produce gheața și care ar vrea să oprească râul e efortul gramaticienilor și al pedagogilor, iar raza de soare care redă limbii libertatea este forța de nebiruit a vieții, victorioasă asupra regulilor, zdrobind piedicile tradiției” [9, p. 325].

Într-adevăr, graiul este un viu monument popular, tezaur profund al întregii experiențe de viață și creație a etniilor. Cuvântul ca o comoară de gândire este creația vorbitorului, izvorât din harul imaginației și al binelui și consacrat în memoria neamului.

Referințe bibliografice

1. *Atlasul lingvistic moldovenesc*. Vol. I, partea a II-a. Fonetica de R. Udler, Morfologia de V. Melnic. – Chișinău, 1968.
2. Eugen Beltechi. *Limbă literară și literatură dialectală (Un exemplu și câteva întrebări retorice)*. În: *Limba română și varietățile ei locale*. București, 1995, p. 91-96.
3. Nicolae Corlăteanu. *Nandrișii. Povestea unui neam bucovinean*. – Chișinău, 1998.
4. Nicolae Corlăteanu. *Răspântii*. – Chișinău, 1995.
5. Gheorghe Moldoveanu. „*Destin bucovinean*” și *dialect bucovinean*. În: Gh. Moldoveanu. *Crâmpoie de limba română*. Suceava, 1999, p. 40-51.
6. Anița Nandriș-Cudla. *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*. – București, 1991.
7. Eugen Simion. *Unitatea limbii române*. În: *Limba română și varietățile ei locale*. București, 1995, p. 7-8.
8. Teofil Teaha. *Un dublet verbal în graiurile românești actuale: (a) cure – (a) cura*. În: *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie*. Baia Mare, 5-7 mai 2006. Cluj-Napoca, 2006, p. 41-53.
9. Ioseph Vendryès. *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*. – Paris, 1921.

Institutul de Filologie
(Chișinău)